KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Valéria Betáková, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Matej Považaj, Jozef Ružička, Anna Rýzková, Ján Sabol, Elena Smiešková

REDAKCIA
884 16 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 15 — ČÍSLO 9

OBSAH

KRAJČOVIČ, R.: Po stopách kultivovania slovenčiny v starom Uhorsku 289
DVONČ, L.: O písaní čiarky za názvami podnikov 295
BAJZÍKOVÁ, E.: Z jazyka J. Balcu 299
ORAVCOVÁ, A.: Vetnočlenská funkcia polovetných konštrukcií 301

Rozličnosti

Zdvojené samohlásky v domácich a cudzích slovách K. Palkovič 307
Šturivareška. G. Horák . . 310

Správy a posudky

Podnetná príručka z jazykovej kultúry J. Bosák 311
Správa o našom dekamerone. I. Masár 313
Slovensko-nemecký slovník obchodnej korešpondencie Š. Michalus 315

Spytovali ste sa

Vianoce, či vianoce. I. Masár 317
Maláci a veľkáci. V. Betáková 317
Antipasta. E. Rísová . . . 319

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 15 — ČÍSLO 9

Po stopách kultivovania slovenčiny v starom Uhorsku

Kapitoly z dejín jazykovej kultúry (4)

RUDOLF KRAJČOVIČ

O bezprostrednom období po rozpade veľkomoravského štátu je ešte stále veľa nedopovedaného. Písomné pramene sú skúpe, zem vydáva svedectvá len pomaly. Ale napriek tomu slovo vedy o poveľkomoravskej dobe je optimistické: stredoslovenské etnikum nad Dunajom a Tisou prežilo, kontinuitu nestratilo, ba v konfrontácii so staromaďarským susedom dalo sa na cestu za vyšším, stmelenejším stupňom etnicity. Iba kráľovskú korunu a všetko to, čo k nej prináležalo, mal už iný — mocná dynastia Arpádovcov so zákonmi o výsostných právach pre kráľa a jeho príbuzenstvo, pre nádvorných hodnostárov, svetských a kláštorných latifundistov a so zákonmi o bezpráví a pokore pre poddaný ľud, sluhov a otrokov. O mladšom období tejto fázy uhorského feudalizmu sú naporúdzi už úplnejšie informácie. Z nich sa dozvedáme o bojoch vládnúcej triedy o moc, o prestíž, o tatárskom pustošení, o stálom prehlbovaní sa triednych protirečení, ale aj o tom, že uhorský feudalizmus v tom čase mal ešte dosť odvahy uvoľňovať cestu novému nielen v poľnohospodárstve, no aj v remeselnej výrobe, v budovaní miest i v dobývaní bohatstva pod zemou i nad zemou. Pravda, tieto biele míľniky na cestách dejín starého Uhorska stále obklopovalo to, čo bolo feudálnym poriadkom tohto kráľovstva vlastné: útlak nevoľníka, narastanie mestskej chudoby, vlny triednych zápasov, protipanských vzbúr.*

* O dejinách feudalizmu na Slovensku prehľadne J. Tibenský: Dejiny Slovenska slovom i obrazom I. 1. vyd. Martin, Osveta 1973. 256 s.

Bádateľov našich národných dejín, ktorých historické pramene presviedčajú o kontinuite staroslovenského etnika s veľkomoravským ľudom i o jeho kontinuite v období rozvoja uhorského feudalizmu, výskum dejín nášho národného jazyka môže povzbudiť. Tento výskum totiž podáva svedectvo, že slovenčina v období rozvoja uhorského feudalizmu mala kontinuitný vývin tak ako v časoch svojho zrodu.**

Naša téma nás však núti, aby sme obrátili pozornosť na jazykovokultúrny aspekt vývinu slovenčiny, núti nás položiť si otázku, aké boli v starom feudálnom Uhorsku stimuly a formy kultivovania našej reči, aké hodnoty mali jeho produkty. Našťastie história v poslednom čase vydala dostatok dôkazov o pozitívnom vývine našej reči aj v tomto smere. Pochopiteľne, predhistorické formy kultivovania našej reči sa v podmienkach starého feudálneho Uhorska modifikovali, niektoré z nich zanikli, no zostáva nesporné, že vznikli aj nové formy jej kultivovania s produktmi dobe primeraných hodnôt. Pravda, boli aj také javy, ktoré charakterizovali kultúrne dejiny našej reči tak v predhistorickom ako v ranom historickom období. Takou bola napríklad skutočnosť, že naša reč sa v obidvoch dejinných etapách kultivovala vo svojej prirodzenej, t. j. ústnej podobe. Písané prejavy v slovenčine, ktoré z raného historického obdobia máme, sú len torzovité, netextové. Kontinuitu s predhistorickým obdobím si v istom zmysle zachovali aj niektoré ohniská kultivovania našej reči, pravda, s doznievajúcimi aj novými komponentmi (komplementárnymi aj estetickými) v tvorbe kultivovaných rečových útvarov. Takým bolo najmä ľudové prostredie a čiastočne aj prostredie vzdelanecké. V mladšom období k nim pribudlo prostredie mestské a prostredie domácej drobnej šľachty.

O ľudovom prostredí možno povedať, že v čase upevňovania a rozvoja uhorského feudalizmu poskytovalo viac možností kultivovania živej domácej reči ako v predhistorickom období. Rozvoj zaznamenala sama ľudová reč. V súvislosti s novými formami práce, so vznikom nových reálií v hospodárskom, spoločenskom i kultúrnom živote, ako aj v širšom dotyku s európskymi kultúrami v materiálnej i duchovnej sfére rozšíril sa najmä jej slovník o slová, slovné spojenia

---

** Najnovšie o staršej slovesnej tvorbe na Slovensku v európskom kontexte J. Minárik: Stredoveká literatúra. 1. vyd. Bratislava, SPN 1977. 336 s.; o staršom slovenskom folklóre prehľadne v kolektívnom diele Slovensko III. Ľud, 2. časť. 1. vyd. Bratislava, Obzor 1975. 1217 s. — K starším dejinám spisovnej slovenčiny E. Pauliny: Dejiny spisovnej slovenčiny I. 1. vyd. Bratislava, SPN 1966. 132 s.; o staršom vývine slovenčiny najnovšie R. Krajčovič: Pôvod a vývin slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, SPN 1981. 240 s.

i termíny z vlastných zdrojov alebo z iných jazykov. Relatívne bohatšie boli aj stimuly, formy a napokon aj produkty kultivovania našej reči. Pravdou síce zostáva, že staré stimuly kultivovania domáceho slova, ktoré mali svoj pôvod v staropohanskom kulte, sa tvárou v tvár novému kresťanskému kultu archaizovali a strácali tak silu aktualizovať reč a pôsobiť na jej úroveň. Avšak historické pramene nás súčasne poučujú, že zasa iné formy rečovej kultivácie nadobúdali väčší význam, aký mali skôr. Takou formou bola napríklad tvorba poetických žánrov a z nich hlavne piesňová tvorba. Zákazy cirkevných synod využívať ľudový spev v kostoloch z 12. stor., zákaz počúvať ho kléru z 13. stor. a odrádzať od neho vo výchovnej činnosti (zmienka o tom je v jednom spišskom kódexe z 15. stor.) svedčia nielen o existencii a kontinuite ľudovej piesňovej tvorby v starom feudálnom Uhorsku, ale aj o tom, že produkty tejto tvorby mali vplyv na okolie. To, akú podobu tieto ľudové spevy mali, zastrela pred nami história. Z formulácií zákazov sa však dá usúdiť, že v nich boli stvárnené hlavne motívy pozemské. Možnože záznam *húska krásna, húska milá, húska* na doske kremnického kódexu zo 14. stor. tak trochu odkrýva závoj tajomstva aj o ich estetickej hodnote (opakovanie, inverzia epitet, trochej a pod.). V mladšom období kultivovanie ľudového slova dosiahlo vyšší stupeň. Objavil sa v ňom napríklad nový poetický žáner — ľudová balada. Takéto balady sa síce začali zapisovať až v 18. stor., no obsah a forma niektorých z nich má veľmi archaické komponenty (premena človeka na iné živé alebo neživé bytosti, animizácia, výkyvy v stavbe verša i v rýmoch atď.), ktoré prezrádzajú, že časť zapísaných balád sú mladšími verziami ľudových balád utvorených ešte niekedy pred 16. stor. Podobné argumenty vedú odborníkov k predpokladu, že aj niektoré ľudové prozaické žánre, ako napríklad rozprávka, povesti, ľudové legendy, v pozmenených verziách jestvovali už pred 16. stor. Napokon zmienky o existencii ľudových fantastických rozprávok a povestí sú už z 15. stor.

Nové prostredie, ktoré v starom Uhorsku pozitívne ovplyvnilo i urýchlilo kultivovanie našej reči, bolo prostredie mestské. Toto prostredie, ináč triedne, sociálne, etnicky aj rečovo nesúrodé, poskytovalo priestor tvorivej aktivizácii našej reči v inom smere ako ľudové prostredie, hoci tu boli aj vzájomné väzby. Viacrečovosť prostredia na prekážku nebola, skôr naopak: ponúkala možnosť rečovej konfrontácie a modely nových, v ľudovej reči neznámych žánrov. Z faktorov, ktoré v mestách mohli stimulovať a kultúrne usmerňovať aktivizáciu reči mešťanov domáceho pôvodu v raných fázach výstavby miest, boli najmä trhoviská a rozvoj remesiel. Boli to faktory veľmi závažné. Veď napr. remeslá, to nebola len zručná práca, len množ-

stvo nástrojov, výrobkov, ale aj veľa nových slov, termínov často európskeho významu. Podobná „jazyková situácia" bola na trhoviskách, ktoré navyše boli aj fórom kultúrnych a právnych úkonov sprevádzaných živým slovom. Pravda, okrem obchodu a remesiel boli v mestách aj rôzne administratívne, súdne, vzdelávacie a iné inštitúcie, boli tu rezidencie svetských i cirkevných hodnostárov. Mesto súčasne bolo aj bojiskom triednych zrážok, bojov mešťanov domáceho pôvodu s bohatým nemeckým patriciátom o prestíž a miesta v mestských magistrátoch. Napríklad známe Privilegium pro slavis, ktoré dokumentuje víťazstvo v takýchto bojoch žilinských mešťanov domáceho pôvodu, je už z roku 1381. Tento celý komplex osobitostí mestského prostredia nemohol zostať bez vplyvu na reč domáceho mestského obyvateľstva. Jeho reč postupne nadobúdala nové črty, strácala niektoré hlásky, tvary, ktoré boli v reči ľudu na okolí (napríklad v Trnave hlásky *dz, c* v prípadoch typu *dzeci* nahradili hlásky *d, t*), jej lexika sa intelektualizovala novými termínmi, odbornými i kultúrnymi výrazmi často nedomáceho pôvodu (latinského, nemeckého, neskôr českého). Slovom, v mestách sa začala utvárať nová forma domácej reči — mestská reč a v rámci nej vznikali alebo sa zdokonaľovali niektoré štýly (rečnícky, rokovací, administratívno-právny atď.) a iné menšie útvary, ako ústne formuly (prísažné, súdne a pod.), dialógy, vyhlásenia atď. Dôkazy o existencii takejto reči v 15. stor. a pred ním nám zanechala tzv. Žilinská kniha. V nej napríklad v latinsky písanom zázname z roku 1423 nájdeme opis kúpno-predajného aktu pred verejnosťou na trhovisku, ktorý prebiehal „voce vulgari lingwagio", čiže v slovenskej reči. Z roku 1451 je v nej záznam, ktorého slovenský ráz možno vysvetliť len dlhšou existenciou kultivovanej domácej reči mestského typu v ústnej podobe (v texte je doložená priama reč). A v českom preklade magdeburského práva z roku 1473, ktorý je súčasťou tej istej mestskej knihy, je zasa medzi lexikálnymi slovakizmami značný počet právnych termínov utvorených z domácich zdrojov, resp. ľudového pôvodu (napríklad *boženík, božba, zabožiti, rokovati, stoličné právo, osvedčiti, úžera, platba, špán, vidiek*). Môžu byť preukaznejšie dôkazy o tom, že v 15. stor. a pred ním jestvovala v našich mestách kultúrna domáca reč? Napokon za veľmi pravdepodobnú treba pokladať mienku, že domáca mestská reč sa u nás kultivovala aj formou literárneho stvárňovania. Niekedy sa za stopu literárnej tvorby mestského typu pokladá známe emocionálne ladené dvojveršie *Ó milá panna, čo ty máš, quod mi dáš, nevéš, raz. Amen.*, zapísané v Novohradskom registri z roku 1457. Pochádza totiž od notára, ktorý pôsobil v mestskom prostredí.

Vzdelanecké prostredie na starom Slovensku v období rozvoja uhorského feudalizmu, to bolo prostredie kláštorov, neskôr to boli stánky cirkevnej správy, rezidencie nižších cirkevných i svetských hodnostárov, kancelárie a súdne siene s pisármi a notármi, tmavé izbice škôl. O vplyve tohto prostredia na úroveň našej reči veľa nevieme. Historické pramene však naznačujú, že v tom čase vzdelanci domáceho pôvodu mohli v starej slovenčine zachovávať a slovesne dotvárať rozličné súveké i historické informácie, legendy, povesti s vecným obsahom a vhodne ústne stvárnené mohli ich sprostredkovať tvorcom latinských legiend alebo kroník. Napríklad je známe, že údaje o Svoradovi sprostredkoval legendistovi Maurovi v 11. stor. rehoľník Benedikt, ktorému sa pripisuje domáci pôvod. A na seba upozorňuje aj to, že stredovekí kronikári, ktorí sa dotkli starého Slovenska (Kosmas, Anonym, Kéza), nápadne zdôrazňujú, že časť údajov majú z ústneho podania. A napokan aj relatívna dokonalosť záznamov ľudových miestnych názvov v latinských listinách z 11.—12. stor. (napríklad z roku 1113 sú záznamy *Nevvic, Costelan, Grincha[r], Scitar, Mussenic,* t. j. *Nevidza, Kosteľan-, Grnčár-, Ščitár-, Mučenik . . .)* možno pokladať za svedectvo, že pri zhotovovaní latinských dokumentov aspoň v staršom období mohli mať účasť domáci vzdelanci (mnísi, rehoľníci), ktorí dobre ovládali reč ľudu alebo priam z neho pochádzali. Táto činnosť z hľadiska kultúrnych dejín slovenčiny bola dôležitá, pretože sa v nej konfrontovalo hovorené domáce slovo s písaným slovom a tak sa kládli základy pravopisným tradíciám. Pravopis je tiež jedna z foriem kultivovania reči. V 13. stor., keď v zapisovaní domácich miestnych názvov do latinských dokumentov prevládal úzus, ktorý sa opieral už o kancelársku tradíciu, táto činnosť akiste ochabla. No v latinských dokumentoch zhotovovaných v 14., najmä však v 15. stor. slovenské miestne názvy opäť dostávajú domáci habit (porov. *Kerskan* 1493, *Rozwacz* 1439, *Vozokan* 1478 proti *Keresken* 1242, *Razovag* 1212, *Vezekyn* 1240 atď.).* Bezpochyby aj tu sa prejavuje vplyv domácich vzdelancov, no v tomto čase rozhodovala o tom už aj vyššia úroveň kultúry našej reči, s čím súviselo oslabenie kontrastu v latinsko-slovenskom rečovom paralelizme vo vzdelaneckom prostredí. V novšom období ostrie pomeru medzi latinčinou a kultivovanými formami slovenčiny vo vzdelaneckých kruhoch bolo už značne obrúsené. Svedčí o tom napríklad to, že sa dáva v domácom jazyku „per notarium" (takto v zázname z 1. polovice 14. stor.) vysvetľovať latinská súdna agenda, ďalej aj to, že pisári v tomto čase bez zábran

* K záznamom slovenských názvov obcí pred 16. stor. pozri Vlastivedný slovník obcí na Slovensku I—III. Red. M. Kropilák. 1. vyd. Bratislava, Veda 1976.

k úhľadným latinským textom pripisujú rovnako úhľadne explicity a prípisky v domácom jazyku. Ba známy latinsko-slovenský prípisok *Iam scriptor cessa. / Pojdem na huby do lesa* z roku 1386 má aj čosi navyše — vzájomnú väzbu v podobe latinsko-slovenského rýmu. Výraznejšie sa latinsko-slovenský rečový paralelizmus uplatňoval aj vo vzdelaneckých cirkevných kruhoch, pravda, tu s obmedzením najmä na pastoračnú sféru. Už na cirkevných synodách na začiatku 12. stor. sa nariaďuje vykladať vybrané pastoračné texty v domácom jazyku. Toto nariadenie v skutočnosti pre prax znamenalo, že vybrané latinské texty bude potrebné prekladať do reči zrozumiteľnej ľudu. Takto vznikol stimul a súčasne nová forma kultivácie domácej reči. U nás sa pastoračná činnosť v tomto smere výraznejšie prejavuje až v 14.—15. stor. Známe sú napríklad veršované texty, lexikálne glosy, výkladové „slovníčky" (napríklad z 15. stor. allegorice *duchovnie,* anagoice *svrchovane dobre* atď.) zväčša moravskej proveniencie so slovakizmami, resp. azda presnejšie proveniencie moravsko-slovenskej. Právom sa však predpokladá, že stredoslovenské pastoračné texty, ktoré obsahuje tlačený Ostrihomský rituál z roku 1625, museli jestvovať a štýlovo sa dotvárať dávno predtým, než sa dostali do rituálu. Veď oficiálne povolenie vykonávať napríklad akt krstu v ľudovej reči je už z roku 1382.

Šľachtické prostredie sa v slovenských podmienkach v starom Uhorsku obmedzovalo na prostredie a rezidencie drobnej šľachty domáceho pôvodu s príbuzenstvom. Ale poruke sú doklady, že sa naša reč kultivovala aj v tomto prostredí. Napríklad z niektorých latinských dokumentov zo začiatku 14. stor. vyplýva, že po prečítaní kráľovských dekrétov a listín v latinčine sa obsah týchto dokumentov domácej šľachte vykladal „in layca lingua". Pochopiteľne tento výklad musel predchádzať preklad z latinčiny do domácej reči. Tento postup zároveň naznačuje, že v prostredí drobnej šľachty bola znalosť latinčiny slabá, a teda že po výklade mohlo nasledovať rokovanie len v domácom jazyku. Z toho všetkého vyplýva, že v prostredí domácej drobnej šľachty sa reč kultivovala formou rozvíjania a zdokonaľovania administratívno-právneho a rokovacieho štýlu, ale aj formou prekladateľskej činnosti. Pravda, na domácu reč našej drobnej šľachty mohla pôsobiť ľudová slovesná tvorba alebo aj iné literárne útvary. Je totiž pravdepodobné, že v jej prostredí pôsobili stredovekí jokulátori — igreci, o ktorých je známe, že neboli len hudcami a hercami, ale aj spevákmi a rozprávačmi. Predpoklad, že títo jokulátori pôsobili aj v slovenskom prostredí, nie je nereálny. Naznačuje to napríklad záznam obce *Igrec, villa joculatorum* z 13. stor. (je to dnešný Igram pri Trnave). Tento záznam nevysvetľuje len obsah názvu *(villa joculatorum),* ale ukazuje aj na to, že slovo *igrec,* ktoré je v jeho základe,

vyvíjalo sa v starom slovenskom prostredí, pretože len v ňom mohla vzniknúť forma *igrec* z psl. *igrьcь* (zmenou ь > *e*). A iste nie je bez zaujímavosti, že v 13. stor. sa jeden z jokulátorov spomína v slovenskom prostredí — v Liptovskom Jáne, iný zasa má meno Miko, čo môže byť domáce hypokoristikon. Žiaľ, presnejšie údaje o činnosti týchto starouhorských „trubadúrov" pramene neposkytujú.

Na záver radi by sme zdôraznili, že v období, keď ešte starouhorský feudalizmus bol schopný uvoľňovať cestu pokroku, kultúrne dejiny našej reči neboli také celkom temné, akoby sa na prvý pohľad mohlo zdať. Aj v tomto období jej kultivovanie malo primerané stimuly, malo aj dosť ohnísk, aj dostatok primeraných foriem. Z nich základný význam mala komplementarizácia lexiky (termínmi, odbornými výrazmi atď.), ďalej aktualizovanie rečových prostriedkov tvorbou ústnych dobových žánrov i štýlov. Ale veľa aj chýbalo. Neboli napríklad inštitúcie, ktoré by načaté koordinovali, chýbalo kultivovanie formou tvorby slovesných hodnôt v písanej podobe, ťažko hovoriť aj o pozitívnych postojoch k domácej reči a najmä chýbalo to hlavné — integračný faktor a slovo vedy.

Týmto všetkým kultúrne dejiny našej reči obdarili až ďalšie storočia.

Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

O písaní čiarky za názvami podnikov

LADISLAV DVONČ

Písanie čiarky a podobne aj písanie niektorých iných interpunkčných znamienok, resp. ich používanie v niektorých konkrétnych prípadoch používateľom nášho spisovného jazyka pôsobí neraz isté ťažkosti. Základné poučky o používaní interpunkčných znamienok v spisovnej slovenčine sa podávajú v Pravidlách slovenského pravopisu (11. vyd., Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971), ako aj v ďalších pravopisných alebo všeobecných jazykových príručkách (napr. V. Laca — J. Oravec: Príručka slovenského pravopisu pre školy. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973; E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968; A. Zauner: Praktická príručka slovenského pravopisu. 4. vyd. Martin, Osveta 1973). Tieto poučky nie sú vyčerpávajúce, nezachytávajú sa v nich niektoré špeciálne, osobitné prípady. Preto neprekvapuje, že v bežnej jazykovej, resp. pravopisnej praxi panuje pri používaní niektorých interpunkčných

znamienok neistota, váhanie a že otázky používania takýchto znamienok bývajú neraz predmetom sporov a dohadov. Ukázať si to môžeme na jednom konkrétnom prípade písania, resp. nepísania čiarky za názvami podnikov s určením *národný podnik* alebo iným podobným určením (*koncernový podnik, trust* a podobne).

Podľa Pravidiel slovenského pravopisu (1971, s. 96) určenie *národný podnik,* ktoré stojí za názvom podniku, oddeľujeme čiarkou. Zo syntaktického hľadiska takéto určenie za názvom podniku predstavuje tzv. voľný prístavok a voľný prístavok sa podľa pravopisnej kodifikácie oddeľuje čiarkami (čiarka je pred ním aj za ním). Pravidlá slovenského pravopisu uvádzajú aj konkrétny príklad s názvom podniku a určením *národný podnik: Slovena, národný podnik, Žilina.*

Pravidlá slovenského pravopisu uvádzajú tento prípad rovnakým typom písma a v rovnakom riadku, resp. v súvislom texte. Ak sa názov podniku, bližšie určenie *národný podnik* alebo iné podobné určenie a miesto sídla podniku, ako je to v prípade *Slovena, národný podnik, Žilina,* uvádzajú v súvislom texte, určenie *národný podnik* sa oddeľuje čiarkou bez ohľadu na to, či je v jednom riadku alebo v dvoch za sebou nasledujúcich riadkoch (ak sa všetky spomínané údaje nezmestia do jedného riadka a pokračuje sa v ďalšom riadku). Pravidlá slovenského pravopisu a ani iné pravopisné príručky nespomínajú však písanie čiarky v takých prípadoch, ak názov podniku a ďalšie spomínané údaje sú vysádzané osobitnými typmi písma a neuvádzajú sa ani v súvislom texte, ale bývajú vedľa seba rozlične umiestnené, s čím sa stretávame najmä na hlavičkách úradných papierov (tlačív), na rozličných obaloch výrobkov a podobne. Ukážeme si to na jednotlivých konkrétnych príkladoch s názvom národného podniku *Biotika* na úradnom papieri a na štítkoch farmaceutických prípravkov tohto podniku, ktoré sme mali k dispozícii.

Na úradnom papieri sa osobitným typom písma uvádza názov podniku *Biotika* (tento typ písma sa zachováva aj na štítkoch farmaceutických prípravkov a všade tam, kde sa tento názov spomína), vedľa sa v jednom riadku uvádza pomenovanie *národný podnik,* pod ním názov sídla podniku *Slovenská Ľupča* a konečne pod všetkými týmito určeniami je aj vyjadrenie *nositeľ Radu práce.* V tomto prípade sa celkom správne nijaká čiarka nepoužíva. Funkciu čiarky v tomto prípade, môžeme to tak povedať, vyjadruje alebo čiarku zastupuje priestorové umiestnenie spomínaných údajov, zvýraznené aj grafickým (typografickým) riešením, t. j. použitím osobitných typov písma pri každom údaji:

Biotika NÁRODNÝ PODNIK SLOVENSKÁ ĽUPČA

NOSITEĽ RADU PRÁCE

Na jednom z farmaceutických prípravkov sa v jednom riadku uvádza názov *Biotika,* pod ním v druhom riadku je pomenovanie *národný podnik* a za ním v tom istom riadku názov *Slovenská Ľupča,* pričom názov *Slovenská Ľupča* na typografické odlíšenie, na lepšie odlíšenie od pomenovania *národný podnik* je vysádzané verzálkami (veľkými písmenami). V tomto prípade sa tu používa čiarka za názvom *Biotika* aj za pomenovaním *národný podnik,* čiže tieto pomenovania sú tu oddelené čiarkami podobne, ako v Pravidlách slovenského pravopisu sú použité čiarky v spomínanam príklade *Slovena, národný podnik, Žilina:*

Biotika,
národný podnik, SLOVENSKÁ ĽUPČA

Postupuje sa tu teda prísne podľa poučky Pravidiel slovenského pravopisu o oddeľovaní voľného prístavku čiarkami. Pretože názov podniku je v tomto prípade výrazne typograficky odlíšený od pomenovania *národný podnik* a aj od názvu *Slovenská Ľupča* a je okrem toho umiestnený zámerne na osobitný riadok, písanie čiarky za názvom *Biotika* nie je potrebné, stačí písať čiarku iba za pomenovaním *národný podnik,* resp. medzi pomenovaním *národný podnik* a názvom *Slovenská Ľupča,* ktoré sú v tom istom riadku.

Na jednom z farmaceutických prípravkov podniku *Biotika* sa názov *Biotika,* pomenovanie *národný podnik* a názov *Slovenská Ľupča* uvádzajú v jednom riadku, pričom sú typograficky odlíšené tak, že každý z týchto údajov (pomenovaní) je vysádzaný iným typom písma, pričom pomenovanie *národný podnik* ako voľný prístavok je tu oddelené čiarkami:

Biotika, národný podnik, SLOVENSKÁ ĽUPČA

Pri písaní čiarok sa tu postupovalo podobne ako pri písaní čiarok v príklade *Slovena, národný podnik, Žilina,* ktorý uvádzajú Pravidlá slovenského pravopisu. Zhoda medzi týmito dvoma príkladmi je v tom, že sa všetky spomínané pomenovania uvádzajú v súvislom texte v jednom riadku, rozdiel je však v tom, že v Pravidlách slovenského pravopisu sa všetky tieto pomenovania píšu rovnakým typom písma, kým na spomínanom farmaceutickom prípravku jednotlivé údaje sú dôsledne odlíšené typograficky. Proti písaniu čiarok tu nemožno namietať, pretože ide o text v jednom riadku bez výrazného priestorového odčlenenia názvu podniku.

Stretávame sa tu aj s takým riešením, že názov podniku je uvedený v spomínanej osobitnej grafickej podobe, za ním už čiarka nie je, ale je väčšie voľné miesto (medzera) a potom nasleduje pomenovanie *národný podnik* a názov *Slovenská Ľupča,* pričom tieto dva údaje sa uvádzajú tým istým typom písma (verzálkami):

Biotika NÁRODNÝ PODNIK, SLOVENSKÁ ĽUPČA

Toto riešenie možno pokladať za správne, písanie čiarky za názvom podniku *Biotika* by bolo zbytočné, oddelenie pomenovania *národný podnik* (ako voľného prístavku) od názvu podniku sa dosahuje vynechaním väčšieho miesta a rozdielnymi typmi písma.

Pri písaní, resp. nepísaní čiarky v spomínaných a iných podobných prípadoch vychádzame z konštatácie, ktorá sa v Pravidlách slovenského pravopisu uvádza pri poučkách o písaní, resp. nepísaní bodky. Pravidlá slovenského pravopisu (11. vyd. 1971, s. 92) hovoria, že bodku píšeme za nadpismi a nápismi, ak nie sú typograficky osobitne vyznačené. Napr.: *Slovenská gramatika. Časť II. Tvaroslavie.* V pripojenej poznámke sa ďalej hovorí o tom, že ak je nadpis alebo nápis typograficky osobitne upravený, nepíšeme za ním bodku. Býva to podľa Pravidiel slovenského pravopisu najmä na titulných listoch kníh, v nadpisoch článkov, kapitol a pod., na vývesných štítoch a tabuliach.

Na záver možno konštatovať, že pomenovanie *národný podnik* a iné podobné pomenovania, ktoré stoja za názvom podniku a zo syntaktického hľadiska predstavujú tzv. voľný prístavok, oddeľujeme čiarkami, ak ide o súvislý text (písaný alebo tlačený). Ak sa názov podniku, pomenovanie *národný podnik* a iné podobné pomenovania a určenie sídla podniku uvádzajú v osobitnej grafickej úprave (osobitné typy písma pri jednotlivých údajoch a osobitné priestorové umiestnenie takýchto údajov), čiarky bežne nepoužívame najmä vtedy, ak sa jednotlivé údaje uvádzajú na osobitných riadkoch. Mechanické prenášanie písania čiarky zo súvislého textu do textu graficky a typograficky osobitne riešeného sa ukazuje ako nevhodné a neprimerané, resp. zbytočné.

V budúcich vydaniach Pravidiel slovenského pravopisu, ako aj v iných špeciálnych pravopisných a všeobecných jazykových príručkách bude potrebné ako príklady uviesť aj niektoré názvy podnikov s určením *národný podnik (koncernový podnik, trust* a pod.) a aj s presným udaním sídla podniku, ktoré sú graficky a typograficky osobitne upravené, resp. uviesť analogickú poučku, aká sa v Pravidlách slovenského pravopisu uvádza pri výklade o interpunkčnom zna-

mienku bodke. Prispeje to k odstráneniu kolísania pri písaní alebo nepísaní čiarky v takýchto a podobných prípadoch.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

Z jazyka J. Balcu

EUGÉNIA BAJZÍKOVÁ

Knižka Júliusa Balcu *Husle s labutím krkom* (Bratislava, Slovenský spisovateľ 1979) zaujme čitateľa už svojou tematikou. Je z cigánskeho prostredia, z ktorého autor vyberá niekoľko osudov ľudí a sústreďuje sa na postihnutie spätosti ich životov so životom huslí. Tento základný motív — motív huslí — sa vinie celým dielom od jeho prvého signalizovania v názve knižky. Jednotlivé príbehy postáv rozpráva Berci Bagáro, ktorý putuje (ako putoval celý svoj život) jesenným krajom. Jedna z postáv túto večnú túžbu cigánov po túlaní vyjadruje slovami: *Sme ako tí prelietaví vtáci. Celý život lietame sem a tam, niekde niečo zobneme, odniekiaľ nás odplašia, niekam sa zase vrátime, popozeráme, v duchu si zamudrujeme, vysmejeme sa, alebo si — tiež iba v duchu — trochu poplačeme a ideme ďalej, sami nevieme kam.* Berci Bagáro rozpráva tieto príbehy svojmu spoločníkovi — hluchonemému chlapcovi. Nie je teda dôležité, že ich chlapec nepočuje, veď spomienky sú dôležité v prvom rade pre rozprávajúceho. S osudom huslí „stradivárok" bol totiž spätý život jeho najmladšieho a najmilšieho syna Melichara. Melichar pre husle stratil život. Pretože to boli Husle.

Celý dej knižky možno zaradiť skôr do minulosti, spoločenské otázky opisovaného prostredia sa v diele neriešia.

Kompozične sa dielo rozdeľuje do šiestich kapitol, v ktorých sa najmä formou dialógu opisujú niektoré epizódy zo života hlavných postáv. Spojivom medzi kapitolami ostáva spomínaný rozprávač, ktorý sa ako účastník mnohých príbehov sám „vťahuje" do deja a pritom opisuje aj svoj život, svoju túžbu po diaľkach, každoročné putovanie krajom a každoročné návraty domov.

Popri svojej tematike, zaujímavom a v istom zmysle atraktívnom prostredí upútava knižka použitými jazykovými prostriedkami, pri ktorých možno postrehnúť istú protikladnosť, dvojpólovosť, kontrastnosť, tak ako možno hovoriť o dvojpólovosti, kontrastnosti v samých postavách: silný, emociálne nabitý vnútorný život postáv je v kontraste s hrubým konaním, správaním a vyjadrovaním.

Kontrastne pôsobí v texte využívanie expresívnych slov, ktorými sa vyjadruje subjektívny postoj, a to na jednej strane zdrobnených slov (deminutív): *vtáčiky, mladučký, peniažky, vínečko, braček, pokrivkávať, cupotavé kročiky myší* a na druhej strane veľkého množstva zveličujúcich slov a pejoratív: *ručiskami, ožranov, do slopania, ošmekol, logol, rozrehotal sa, bľabotal, vyrútil sa, vrazil doňho, kotrba, gebuľa* a i. K takémuto typu lexikálnych prostriedkov patria aj nadávky používané v dialógoch.

Spisovný jazyk sa v diele „prepletá" s prvkami západoslovenského nárečia a s hovorovými prvkami, napríklad: *širák, furt, do kešene, pitvor, krígeľ, šenkovňa, rajzovali, muzicíruje, glancuje, rebrinák, mať raka.*

V protiklade k uvedeným jazykovým prostriedkom stojí až poetické využívanie zosobňovania (personifikácie) a mnohých nových prirovnaní.

Najčastejšie je personifikácia, ktorá prináša lyrický náboj do diela a spolu s ďalšími jazykovými a tematickými prvkami patrí k znakom lyrizovanej prózy. V zosobňovaní prírodných javov sa odráža spätosť človeka s prírodou, ktorá ho obklopuje, a jej citlivé vnímanie autorom: *vietor spokornel, plameň len skromne uhostil tmu, nenásytná jar vyzváňala, zima sa prevalila na bok, na tupú stranu; vietor bieli kvet, chniape vôňu, letí, babie leto — ležalo poviazané, zakrádali sa huňaté jesene, slnko ťalo; odvrávajúce konáre stromov; hľadel do usmievavej, žičlivej tváre prírody.*

Z ďalších lyrických prostriedkov upútajú nové, svieže prirovnania, zvyšujúce estetickú účinnosť textu: *vrásky ako jarčeky potu, zazvučalo v hrdle ako klokotajúci trilok akéhosi vtáka, držal husle ako drobné vtáča, sneh — sedel ako sadrový obväz na sviežom, drobnom lístí, vysvietená slnkom ako slávobrána, vreckovka — rozvinie sa ako motýlie krídlo, je* [trnkový ker] *ako taká modrina pod belasým okom oblohy, keď sa s ňou* [smrťou] *stretne tam v horách ako s prvým snehom, utekal ako medveď, spúšťali sa hmly ako cudné závoje, ako hladné zviera sa plúžil k stolu, vysedával ako nemá výčitka, nakláňal sa zboka nabok ako slepúch, slnko do nich mlátilo ani cepmi, strepal sa na zem ako vetrom zrazený orech, nasledujúci deň mu ležal pri nohách ako roztrieskané husle.* Vo väčšine prirovnaní sa opäť odráža citlivý vzťah k prírode, výstižné postrehnutie prírodných javov.

K ozvláštňujúcim jazykovým prostriedkom patria aj epitetá: *hlavatá vŕba, huňaté jesene, zlatistá kukurica, dúža obloha, hrdzavá jeseň, rozvláčna krajina, prekvapené slnko, nenásytná jar, klamlivé víno.*

Vzťah medzi prírodnými javmi a človekom vnáša autor veľmi často

do svojej knižky, napr. *Popoludňajší vetrík prefrnkol dedinou, uchmatol pre Kirešu slabulinké tóny huslí, štipku vône pečenej husacinky a vína, zakrútil sa pod lipou, poukláňal, zdvorilo odletel. Veď dobrá starena mala narodeniny!* Ak si už nespomenuli ľudia, deti, rodina, tak aspoň vietor, „oslávil" sviatok starej ženy.

V syntaxi knižky sú časté syntagmatické dvojice typu *Fabrícius primáš, dilino Berci, Fabrícius vydriduch, Berci kožkár, tulák Berci, bandáš Géza Hohoš, chumaj Fabrícius, cigán Fabrícius, posmieváčik škovran, hrušky hniličky,* v ktorých stručné určenie, vyjadrené jedným slovom, bez opisu, charakterizuje alebo hodnotí najmä postavy, zriedkavejšie iné javy.

K osobitným syntatktickým spojeniam, ktoré upútajú pozornosť čitateľa, patria: *blúdili júnom* (v júni), *previezli sa dňam* (cez deň), *zrútil sa jún* (začiatok júna), *ísť letným poľom, vracal sa nočným poľom, slepý hnevom* (od hnevu), *zozdola z dediny, či cigán pod starosť neprišiel o rozum* (v starobe), *ty si už v ťahu* (odišiel si), *v ústrety odpovedi* (po odpoveď) a i.

Knižka *Husle s labutím krkom* má okrem zaujímavej a nevšednej tematiky aj zaujímavý jazyk, v ktorom sa najmä v slovníkových prostriedkoch odráža kontrast v myslení aj v konaní postáv. Autor J. Balco preukázal, že týmto jazykom vie narábať.

Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

Vetnočlenská funkcia polovetných konštrukcií

ANNA ORAVCOVÁ

Syntaktické konštrukcie, ktoré obsahujú prechodníky, príčastia a infinitívy a v rámci jednoduchej vety zastupujú hlavné a vedľajšie vety, sa volajú *polovetné konštrukcie.* Zaraďujú sa do systému syntaktických konštrukcií (*syntagmatické konštrukcie, polovetné konštrukcie, vetné konštrukcie, súvetné konštrukcie* — porovnaj Kačala, 1975) ako špecifický typ. Ich osobitosť spočíva v tom, že ide o prechodné útvary, t. j. o také, ktoré stoja medzi vetným členom a vetou (majú jednak vlastnosti vetného člena, jednak vlastnosti vety). O osobitosti polovetných konštrukcií, o ich podstate, sme písali na stránkach Jazykovedného časopisu (Oravcová, 1978; 1980; 1981) a Slovenskej reči (Oravcová, 1981). V tomto príspevku sa zameriame na vetnočlenskú funkciu polovetných konštrukcií. Chceme tým pomôcť predovšetkým poslucháčom filozofických a pedagogických fakúlt, učiteľom

základných a stredných škôl, ale aj redaktorom pri lepšom orientovaní sa v tejto problematike.

Schopnosť predikátu polovetnej konštrukcie (neurčitého slovesného tvaru) plniť funkciu vetného člena v rámci jednoduchej vety patrí k základným znakom tejto syntaktickej kategórie. Podľa morfologickej formy svojho základného člena (predikátu) sa polovetné konštrukcie rozdeľujú do troch skupín.

I. Prechodníkové polovetné konštrukcie

Subjektom (určovaným členom) prechodníkovej polovetnej konštrukcie je meno alebo iný slovný druh v tejto funkcii, predikátom (určujúcim členom) je prechodník. Pre prechodníkové polovetné konštrukcie je charakteristické, že subjekt hlavného vetného deja vyjadreného určitým slovesným tvarom je totožný so subjektom sprievodného vetného deja vyjadreného prechodníkom. Predikát prechodníkových polovetných konštrukcií (prechodník) môže mať vo vete funkciu doplnku a funkciu príslovkového určenia.

1. Prechodníkové polovetné konštrukcie s funkciou doplnku

Dejom vyjadreným prechodníkom sa v tomto type konštrukcií vyslovuje ďalšia činnosť subjektu. Obidva deje (hlavný a priradený) prebiehajú súčasne, navzájom sa neovplyvňujú, sú spojené iba časovým vzťahom (súčasnosť). Súčasnosť býva niekedy vyjadrená aj lexikálne — príslovkou *pritom,* ktorá sa nachádza v prechodníkovej časti vety: *Vo veľkom sústredení behal po klávesnici prstami, ticho si pritom šomrúc čísla.* (Kroner) — *Lyrik púšťa k sebe svet v jeho vnútornej prežívanej celistvosti, poznávajúc ho pritom hlbšie v jeho spoločenskej komplexnosti.* (Matuška)

Doplnkom môže byť prechodník nedokonavých i dokonavých slovies: *Jedli fazuľovú polievku, pili kakao, zahryzujúc k tomu tvrdé americké keksy.* (Bunčák) — *Riskujúc svoje životy, odvážali na vozoch z bojiska ranených.* (Pravda) — *Každému inému by krivý recepčný zhodil okrúhly pliešok od zábradlia, zakričiac pritom namrzene.* (Papp)

S hlavným dejom sa spájajú iba také prechodníkové deje, ktoré môže vykonávať jeden subjekt. Preto pri prechodníkových polovetných konštrukciách s vetnočlenskou funkciou doplnku ide vždy o subjektový doplnok.

2. Prechodníkové polovetné konštrukcie s funkciou príslovkového určenia

Prechodník okrem časového vzťahu (súčasnosť, nesúčasnosť) svojou sémantikou bližšie okolnostne určuje základný dej vety. Pritom môže ísť o určenie času: *Vykradol sa z izby a prechádzajúc kuchyňou, uvidel na sporáku misu koláčov.* (Jašík) — *Klement! — zjačala, zaplesnúc za sebou dvere.* (Švantner), *príčiny: Nemajúc pre dievku veno, mať sa strachovala o jej vzhľad.* (Jonáš) — *Poslúchnuc výzvu: administratíva do výroby, ušiel z pazúrov nášho rodu.* (Mináč) a spôsobu: *Tackajúc sa, bezcieľne išiel ulicami.* (Minárik) — *I hodila Helena plecom, popustila plachtu a sadla si, akosi vtiahnuc nohy pod seba.* (Hronský)

Z príkladov vidíme, že na vide nezáleží. Príslovkovým určením môže byť tak prechodník nedokonavých slovies, ako aj prechodník dokonavých slovies.

II. Príčasťové polovetné konštrukcie

Základným členom príčasťových polovetných konštrukcií je ich predikát (určujúci člen) vyjadrený činným alebo trpným príčastím. Pri tomto type polovetných konštrukcií môžu byť subjekty hlavného deja a sprievodného deja vyjadreného príčastím rozdielne. Príčasťové polovetné konštrukcie, resp. ich predikát, majú vo vete funkciu doplnku a prívlastku.

1. Príčasťové polovetné konštrukcie s funkciou doplnku

Činné príčastie prítomné sa vo funkcii podmetového, ako aj predmetového doplnku vyskytuje zriedkavo. Táto funkcia je hlavnou vetnočlenskou funkciou trpných príčastí dokonavých slovies.

a) podmetový doplnok

Pri podmetovom doplnku musia byť subjekty hlavného vetného deja a sprievodného deja vyjadreného príčastím totožné: *Oni štyria stáli na ulici v čerstvom snehu, navzájom sa nenávidiaci, podceňujúci.* (Alexy) — *Odvrátil sa od hrobu, priťahovaný pohľadom Kučerovho syna.* (Lazarová) — *Obidvaja zízali prekvapení.* (Jonáš)

b) predmetový doplnok

Subjekt sprievodného deja vyjadreného príčastím je totožný s predmetom vaty: *Niels! — vykríkla vtedy a myslela si, že sa zbláznil,*

keď povedal, že ich postrieľali spievajúcich. (Zelinová) — *Mojich dvoch bratov som našiel kus za procesiou, vysilených hladom a smädom.* (Kroner) — *Videl som ju vo svetle sviečok, oblečenú do čiernych šiat, keď sme s Nikou šli popred okná.* (Jarunková)

2. Príčasťové polovetné konštrukcie s funkciou prívlastku

Pre tento typ konštrukcií je charakteristické, že ich predikát (príčastie) je postponovaný — stojí za svojím subjektom a je vždy rozvitý. Subjekt príčasťovej polovetnej konštrukcie môže byť vo vete podmetom: *Starí Gréci, utekajúci na pretekoch nahí, museli poznať nevýhody tohto štýlu.* (Sloboda) — *Jankechovské koleso, poháňané znepokojením, sa rozkrútilo na plné obrátky.* (Mináč) — *Empirickými sa však môžu nazývať aj všeobecné poznatky získané indukciou, ako aj všeobecný súd.* (Filozofia), predmetom: *Naša zmluva splnila svoju dejinnú misiu brániacu mier a bezpečnosť Európy.* (Pravda) — *Cez okno sme videli dedinčanky prikryté bielymi obrúskami.* (Chudoba), príslovkovým určením: *Tma zostala pod stromami zakrývajúcimi výhľad na hradskú.* (Zelinová) — *Vlak zabrzdil a Urban vystúpil na perón krytý strechou.* (Sloboda), mennou časťou prísudku: *Povedali sme už, že klasický román je syntetický útvar obsahujúci prvky empirické, lyrické i dramatické.* (Mistrík) — *Mikrosnímka je mikrozáznam zhotovený fotografickou kamerou.* (Technické noviny), prívlastkom: *Jestvujú viaceré rozličné typy kryostalov odlišujúcich sa konštrukciou.* (Krempaský) — *Podobali sa šramotu húsenice zavretej v škatuli.* (Chudoba) alebo doplnkom: *Nechal ho potom s hlavou visiacou k zemi.* (Horák) — *A chorý tíško stenal ako ranené zviera ponechané bez pomoci svojmu osudu.* (Zúbek)

III. Infinitívne polovetné konštrukcie

Základným členom (predikátom) infinitívnych polovetných konštrukcií môžu byť iba infinitívy plnovýznamových slovies a takisto aj hlavný vetný dej musí byť vyjadrený plnovýznamovým slovesom. Infinitív ako základný člen infinitívnej polovetnej konštrukcie môže byť v rámci jednoduchej vety doplnkom, predmetom, príslovkovým určením a prívlastkom.

1. Infinitívne polovetné konštrukcie s funkciou doplnku

a) podmetový doplnok

Infinitívnym podmetovým doplnkom sa vyjadruje stav, no nie priamo, lež opisom. Obyčajne je viacnásobný a navyše ešte časťou šir-

šieho viacnásobného vetného člena (porov. Kačala, 1971, s. 182). Neurčitok je vo funkcii podmetového doplnku veľmi zriedkavý: *Stoja oproti sebe. Len skočiť a chytiť sa pod krky.* (Urban)

b) predmetový doplnok

Jeho výskyt sa viaže na sémantiku prísudkového slovesa. Používa sa vtedy, keď je v prísudku vety sloveso zmyslového vnímania: *Neprivrel za sebou dvere a odtiaľto som ho videla vkladať bielizeň do otvoreného kufra.* (Zelinová) — *Sitárka začula prasce kvičať, krochkať bravy a z maštale zabučať kravu.* (Bednár) — *Cez prešívanú blúzu cíti tĺcť jeho srdce ako splašené vtáča a popri svojom pravom stehne hompáľať sa jeho bosú nôžku.* (Zelinová)

2. Infinitívne polovetné konštrukcie s funkciou predmetu

Infinitívny predmet sa takisto ako infinitívny doplnok viaže iba na istý významový okruh slovies — sú to najmä slovesá, v ktorých sa prejavuje vôľa subjektu vykonávať dej alebo ktorými sa pomenúvajú rozličné duševné činnosti subjektu.

a) predmet vyjadrený subjektovým infinitívom

Áno, prisľúbil som tete zastaviť sa na stanici a zistiť odchody vlakov. (Jarunková) — *Rumuni sa rozhodli zúrodniť statisíce hektárov ladom ležiacej poľnohospodárskej pôdy v delte Dunaja.* (Technické noviny)

Predmet vyjadrený subjektovým infinitívom býva aj po pôvodných pasívnych tvaroch, ktorými sa vyslovuje vôľa, schopnosť, oprávnenie, povinnosť — sú to tzv. modálne prídavné mená (pozri Ružička, 1956, s. 165): *Videl jasne, že tajomník je dávno rozhodnutý nedať mu povolenie.* (Jonáš)

b) predmet vyjadrený objektovým infinitívom

Používa sa po slovesách, v ktorých sa uplatňuje vôľa činiteľa voči nejakej inej osobe. Môže ísť o rozkaz, zákaz, žiadosť, nariadenie, radu, pomoc, dovolenie...: *Kým som to zisťovala, umienila som si, že Barboru poobede prinútim ľahnúť si a vypiť čašu lipového čaju.* (Zelinová) — *Zbežne prezrela ženu, čo mala zľahnúť, a prikázala chlapcovej matke hriať vodu.* (Slovenské pohľady)

3. *Infinitívne polovetné konštrukcie s funkciou príslovkového určenia*

Táto vetnočlenská funkcia sa môže vyjadriť infinitívnou polovetnou konštrukciou (resp. jej predikátom) iba v prípadoch, keď má veta v prísudku pohybové sloveso. Vždy ide o príslovkové určenie cieľa alebo účelu (pozri Ružička, 1958): *Prišiel sused, Mosnárovie Jano, požičať si hoblík.* (Križanová) — *Všetci povstávali vyprávať Marcinka na stanicu.* (Švantner) — *Odtiahli sme ho z horúcej platne vychladnúť.* (Kroner)

4. *Infinitívne polovetné konštrukcie s funkciou prívlastku*

Infinitív (predikát infinitívnej polovetnej konštrukcie) s vetnočlenskou funkciou prívlastku bližšie určuje podstatné meno (určovaný člen infinitívnej polovetnej konštrukcie), ktoré môže byť vo všetkých pádoch. Polovetným je prívlastkový infinitív vtedy, keď ho môžeme nahradiť vedľajšou vetou: *Prenikla ho túžba opäť vidieť tie miesta, ktoré už šesť rokov nevidel.* (Chudoba) — *Je to príležitosť zamyslieť sa nad tým, čo viedlo k najstrašnejšej vojne v dejinách Európy.* (Pravda) — *Na Cypre pokračovali v ostatných dňoch veľké demonštrácie proti rozhodnutiu britských úradov umožniť evakuáciu cyperských Turkov z britskej základne Akrotiti do Turecka.* (Pravda) — *Hovoril o možnosti vyviesť českú literatúru a české umenie z provincionalizmu.* (Matuška) — *On chvíľu naň hľadel s úmyslom povedať ešte nejaké slovo na uzmierenie, ale keď pochopil, že by sotva dosiahol účinok, obrátil sa k dverám.* (Švantner)

* * *

V úvode sme povedali, že polovetné konštrukcie zastupujú v rámci jednoduchej vety hlavné i vedľajšie vety. V praktickom živote sa nezaobídeme bez stručnosti vo vyjadrovaní. Vyžaduje to rýchlosť a odbornosť súčasného života. No pozor, aby prílišná stručnosť vyjadrovania nemala za následok nezrozumiteľnosť! Niekedy je nahradenie vety polovetnou konštrukciou nevyhnutné na to, aby sa sprehľadnila celá súvetná stavba alebo aby sa odstránila jej stereotypná podoba. Napríklad hromadenie viet so vzťažným zámenom *ktorý* je vážna štylistická chyba: *Ukazoval na psa, ktorý spal vedľa stola pred nápisom, ktorý upozorňoval návštevníkov, že psov vodiť do miestnosti je zakázané.* V súvetí možno nahradiť jednu vzťažnú vetu polovetnou konštrukciou: *Ukazoval na psa spiaceho vedľa stola pod nápisom, ktorý upozorňoval návštevníkov, že psov vodiť do miestnosti je zakázané.* Alebo: *Ukazaval na psa, ktorý spal vedľa stola pod nápisom*

upozorňujúcim návštevníkov, že psov vodiť do miestnosti je zakázané.

Polovetné konštrukcie sa používajú v spisovnom jazyku, najčastejšie v jeho písanej podobe. V ľudovej reči sa nevyskytujú, preto ich niektorí autori obchádzajú. No polovetné konštrukcie majú v systéme spisovnej slovenčiny ustálené postavenie. Sú v príslušných podmienkach správnym a veľmi vhodným vyjadrovacím prostriedkom, preto sa im netreba vyhýbať.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

KAČALA, J.: Doplnok v slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 227 s.

KAČALA, J.: Grammatische und semantische Aspekte der syntaktischen Kondensation. Zeitschrift für Slawistik, *20*, 1975, s. 797—800.

ORAVCOVÁ, A: Charakteristika polovetných konštrukcií. Jazykovedný časopis, *29*, 1978, s. 141—150.

ORAVCOVÁ, A.: Obsah a forma v polovetných konštrukciách. Jazykovedný časopis, *31*, 1980, s. 35—39.

ORAVCOVÁ, A.: Príčasťové polovetné konštrukcie. Jazykovedný časopis, *32*, 1981, s. 49—56.

ORAVCOVÁ, A.: Prechodníkové polovetné konštrukcie. Slovenská reč, *46*, 1981, s. 97—106.

RUŽIČKA, J.: Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956. 188 s.

RUŽIČKA, J.: Sémantický rozbor a syntaktické využitie slovies pohybu. In: Studie ze slovanské jazykovědy. Sborník k 70. narozeninám akademika F. Trávnička. Red. V. Machek. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1958, s. 275—284.

ROZLIČNOSTI

Zdvojené samohlásky v domácich a cudzích slovách

Zdvojené samohlásky sa vyskytujú prevažne v slovách cudzieho pôvodu, v domácich slovách sú zriedkavé a sú obmedzené iba na isté pozície. V jednotlivých cudzích jazykoch majú rozličnú platnosť. Pri ich výslovnosti v slovenskom texte (pri nezdomácnených cudzích slovách, no najmä pri vlastných menách) sa vychádza z takej výslovnosti, aká je v pôvodnom jazyku. V praxi sa vyskytujú chyby takého rázu, že sa výslovnosť z jedného jazyka známeho hovoriacemu

prenáša na všetky cudzie slová s daným samohláskovým spojením. Uvedieme všetky typy zdvojených samohlások a ich výslovnosť v jednotlivých cudzích jazykoch a v slovenčine.

Zdvojené *aa* sa vyskytuje v rozličných cudzích jazykoch a zvyčajne označuje dlhú samohlásku. Časté je v názvoch z germánskych jazykov: *maar* [már] „druh sopky", *Aachen* [áchen], *Haag* [hág], *Haarlem* [hár-], *Saarbrücken* [sárbrüken], ale vyskytuje sa aj vo vlastných menách z fínčiny, kde sa objavuje aj v podobe *ää: Haaviko* [há-], *Paavo* [pá-], *Haanpää* [hánpé], *Sillanpää* [-pé], *Mustapää* [-pé]. Aj niektoré u nás používané priezviská majú zdvojené *aa: Maar* [már], *Haan* [hán], *Baar* [bár]. Dvojslabične sa *aa* vyslovuje na morfematickej hranici, a to základ + gramatická prípona: *kakaa, Makaa, Bilbaa,* ako aj predpona + slovotvorný základ: *naaranžovať, zaafektovať, zaatlantický, zaangažovaný,* zriedka aj v domácich slovách v podobnej pozícii: *zaachkať, dvaaštyridsiatka, dvaatridsatina.*

Zdvojené *ee* sa používa zriedka v nezdomácnených slovách anglického pôvodu, pričom sa vyslovuje ako dlhé *í: creek* [krík] „druh rieky v Austrálii", knižné *spleen* [splín], novšie aj *splín* „omrzenosť, nuda", *creep* [kríp], novšie písané aj *kríp* (Ivanová-Šalingová, 1979) „tečenie materiálu a i.". Po zdomácnení sa nahrádza dlhým *í.* Napr. pôvodne sa písalo *jeep,* dnes prevažne *džíp,* za pôvodné *meeting, weekend* sa dnes píše *míting, víkend.* Vo vlastných menách zdvojené *ee* označuje dlhé *í: Yankee* [jenkí], *Aberdeen* [ebrdín], *Freetown* [frítaun], *Greenhorn* [grín-], *Wall-Street* [volstrít'], *Greene* [grín], *Reed* [ríd], alebo označuje krátke *i: Greenwich* [grinič], *Tennessee* [tenesi], *Tallahassee* [telehesi']. V menách germánskeho (neanglického) pôvodu sa vyslovuje ako dlhé *é: Beethoven, Theer, Beer* (aj u nás bežné). Na slovotvornej hranici sa v slovenčine vyslovuje ako dvojslabičné *ee: reedícia, reetymalogizácia, preexponovať, neexistovať, neevidovať.*

Zdvojené *ii,* resp. *íí* sa nachádza na morfematickej hranici a označuje dve hlásky (slabiky): *ľalii, akcií, antiimperialistický, protiinfekčný, priinteligentný, protiidúci.*

Časté je zdvojené *oo.* Vyskytuje sa v nezdomácnených slovách anglického pôvodu a vyslovuje sa ako dlhé *ú* alebo krátke *u.* Napr. *blooming* [blú-] „druh valcovacej trate", *boom* [búm] „fáza rozmachu v kapitalistickom hospodárstve", *cool* [kúl] „druh džezového slohu", *coomb* [kúmb] „druh anglickej miery", *looping* [lú-] „akrobatický obrat lietadlom", *waterproof* [votrprúf] „nepremokavý", *woodsia* [vúdsia] „druh rastliny", *rooter* [rú-] „rozrývač vozovky"; *bloodhound* [bludhaund] „plemeno poľovníckeho psa", *bookmaker* [bukmejkr] „druh kapitalistického podnikateľa pri dostihoch", *cooperit* [kup-] „druh nerastu", *boogie-woogie* [bugivugi] „druh tanca". Pri

častejšie používaných slovách sa prejavuje aj pravopisná adaptácia (podľa výslovnosti). Napr. pôvodne sa písalo *scooter*, dnes *skúter*. Aj vo vlastných menách anglického pôvodu sa zdvojeným *oo* (tu vo funkcii zložky) označuje hláska *ú* alebo *u*: *Hood* [húd], *Cooper* [kúpr], *Brooklyn* [brúk-], *Moore* [múr], *Hollywood* [-vúd], *Bloomfield* [blumfíld].

V slovách iného ako anglického pôvodu spojenie *oo (oó)* označuje *o* alebo *ó*. Napr. *schoopovať (šopovať*, novšie tak aj písané], priezviská, ktoré sa u nás používajú, ako *Boor* [bór], *Loos* [lós]. V slovách gréckeho pôvodu označuje dve rôznoslabičné hlásky: *Laokoön, zoológia, oosperm* „oplodnená vajcová bunka". Dvojslabične sa *oo* vyslovuje aj na slovotvornej hranici: *kooperovať, polooficiálny, veľkoobchod, čiernooký, doorať, poobliekať, novootvorený, dookola, národnooslobodzovací, rýchloopravovňa, zlatoočka, železoobrábací.*

Spojenie dvoch *u (uu)* sa vyskytuje v slovách latinského pôvodu a označuje dve hlásky (slabiky): *indivíduum, vákuum, rezíduum.* Objavuje sa aj pri tvaroch slovies na *-uovať: evakuuje, graduuje, substituuje, inštruuje, rekonštruuje, fluktuuje.* V praxi sa často tieto tvary vyslovujú v podobe *evakuje* a pod., no spisovná je výslovnosť s dvoma *uu*, ktorá je aj kodifikovaná. Zdvojené *uu* sa vyskytuje aj pri skloňovaní slov na *-ua: Mantuu, Managuu, Nicaraguu*, ako aj v domácich slovách na slovotvornej hranici (aj v podobe *uú*): *spoluusporiadateľ, spoluúčinkovať.* Vo všetkých pozíciách sa spojenie *uu* číta dvojslabične.

Z uvedeného prehľadu vidieť, že zdvojené samohlásky môžu mať trojakú funkciu. Označujú dlhé samohlásky, napr. *aa, ee* v slovách nemeckého pôvodu, môžu byť zložkou na označenie jednej hlásky, napr. *ee — í, i, oo — ú, u* v slovách anglického pôvodu, alebo označujú dve rovnaké samohlásky, ktoré sa vyslovujú dvojslabične, napr. *aa, ee, ii, oo, uu* na švíku (slovotvornej a tvarotvornej hranici), *oo, uu* v slovách gréckeho a latinského pôvodu. Zaužívané všeobecné názvy cudzieho pôvodu sa postupne pravopisne adaptujú a píšu sa podľa výslovnosti *(skúter, míting).* Pri používaní vlastných mien cudzieho pôvodu si treba uvedomiť rozdiel medzi ich pravopisnou podobou a výslovnosťou.

K. Palkovič

LITERATÚRA

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. — MANÍKOVÁ, Z.: Slovník cudzích slov A/Z. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 944 s.

Šturivareška

Vareška je taký kuchynský nástroj, bez ktorého sa kuchárka nezaobíde. To, čo sa varí, treba kde-tu miešať, pomiešať, zamiešať, aby neprihorelo.

Táto úloha varešky sa stala aj základom obraznej (metaforickej) funkcie jej pomenovania. Slovom *vareška* totiž nevoláme len kuchynský, zvyčajne drevený nástroj, ale metaforicky aj osobu, čo sa do všetkého mieša, zamieša, pchá, vopchá, strká, strčí a (v)štúri. Do všetkého si vopchá, štúri nos: všetko by chcela vidieť a do všetkého sa starie. Aj takáto živá vareška je potrebná a môže konať dobrú službu v spoločenskom živote, veď i v ňom sa všeličo varí, a tak by mohlo prismudnúť.

Odvodený význam slova *vareška* ešte žartovnejšie a výraznejšie vyslovuje zložené pomenovanie *šturivareška.* Slovo *šturivareška* je štipľavo žartovné: štípe a zarovno sa usmieva.

Prvý raz som ho začul na Horehroní, v Pohorelej. Zapáčila sa mi jeho žartovná motivácia a priehľadný vzťah medzi jeho vonkajšou (hláskovou) podobou a významom. Priradil som si ho ku slovu *vareška* ako jeho aktualizovaný ekvivalent. Prešlo približne štyridsať rokov, kým sa mi slovo *šturivareška* ohlásilo z našej krásnej literatúry. Nedávno som ho totiž v krajovej podobe *šturivarieška* čítal v diele horehronskej rodáčky Kláry Jarunkovej. Naša úspešná spisovateľka, dobre známa i vo svetovej literatúre, má toto slovo z rodného šumiackeho nárečia. Použila ho dva razy v diele *Tiché búrky* (Slovenský spisovateľ, 1977) v takejto súvislosti: 1. *Celý čas rozpráva Nataška a ja nevychádzam z údivu. To je ale striga! Šturivarieška a jašterica, že druhej takej pod slnkom niet.* (s. 160) — 2. *Pomyslela som si, že Nataška je smelé dievčisko. A tiež zvedavá šturivarieška.* (s. 167)

Slovo *šturivareška (šturivarieška)* je citovo príznakové, expresívne zložené podstatné meno. Zaraďuje sa medzi slovesno-menné zloženiny typu *lapikurka (lapikurkár), oštinoha, prepiduša, vrtichvost* (porov. novšie aj *lapichvost), vydriduch, držgroš, hrajnoha.* Je to expresívnejšie synonymum slova *vareška* v obraznom (metaforickom) význame. Dalo by sa povedať, že *šturivareška* je slovotvorne rozvitý (explicitnejší) variant slova *vareška.* Rozvitosť jeho vonkajšej formy má celkom prirodzene dôsledky v rozvitejšom, vlastne pregnantnejšom význame.

Slovo *šturivareška* s krajovým variantom *šturivarieška* vítame v okruhu expresívnej časti slovnej zásoby spisovnej slovenčiny. Je to svieži lexikálny prostriedok s domovským právom v hovorovom štýle

a v krásnej literatúre. V nej sa môže uplatniť v podobe *šturivareška,* ale i vo variante s dvojhláskou *-ie-* (porov. krajové *varieška*) na naznačenie krajového rámcovania (krajového koloritu) príslušného diela.

Naša krátka úvaha ukázala i to, že Klára Jarunková nezapiera „svoju rodnú"; vtipne korení svoje diela vybranými prostriedkami ľudovej reči a posmeľuje v tom aj iných spisovateľov.

G. Horák

SPRÁVY A POSUDKY

Podnetná príručka z jazykovej kultúry

(Skvorcov, L. I.: Praviľno li my govorim po russki? Moskva, Znanije 1980. 224 s.)

Praktická príručka aj u nás dobre známeho sovietskeho odborníka v oblasti jazykovej kultúry L. I. Skvorcova *Praviľno li my govorim po russki?* inšpiratívne ukazuje, ako vychádzať v ústrety používateľom jazyka pri jeho kultivovaní. Od používateľa jazyka sa žiada nielen to, aby ovládal jazykové normy (výslovnosť, prízvuk, správny výber slov), ale rovnako sa vedie k tomu, aby dokázal primerane využívať jazykové prostriedky v rozličných komunikatívnych situáciách so zreteľom na ich obsah a cieľ. V procese kultivovania jazyka sa vychádza zo zistení a výsledkov normatívnej gramatiky a štylistiky, ale zároveň sa od jazykovedcov vyžaduje, aby na jazykovú prax vplývali živo a operatívne. V našich podmienkach treba osobitne zdôrazniť fakt, že na rozdiel od normatívnej štylistiky sú predmetom jazykovej kultúry aj komunikatívne útvary mimo rámca spisovného jazyka, mimo spisovnej normy. Pravda, takéto chápanie vychádza z bohatej štýlovej diferenciácie súčasnej ruštiny, kde sa sformovala samostatná (normovaná) hovorová reč, kde popri teritoriálnych a sociálnych dialektoch existuje tzv. „prostorečije" (nenárečové prvky, ktoré sa používajú vo veľkom rozsahu, ale nie sú súčasťou spisovnej normy), bohaté výrazové prostriedky charakteristické pre žargóny a profesionálne slangy. Naznačeným základným cieľom sa prispôsobila aj štruktúra príručky, aj spôsob výkladu.

Podnetné — a dodajme aj všeobecne platné — je základné metodologické východisko L. I. Skvorcova: pri vysvetľovaní problematických jazykových javov nie je rozhodujúci individuálny prístup, interpretácia javu na základe vlastných predstáv. Namiesto subjektívneho jazykového povedomia a cítenia (z hľadiska bežného používateľa jazyka aj u nás často výnimočného až exkluzívneho) sa vychádza z objektívne zistených tendencií prejavujúcich sa vo vývine spisovného (resp. národného) jazyka a zo všestrannej analýzy jeho súčasného stavu. Táto požiadavka sa v príručke nielen postuluje, ale aj dôsledne realizuje: pri výklade problémových javov sa neargumentuje výlučne „lingvisticko-odborníckyˮ (napr. akými koncovkami sa istý tvar tvorí, od akého základu, aké alternácie pritom vznikajú a pod. — ako sa to akosi

mechanicky zaužívalo u nás), ale bežnému používateľovi (lingvisticky nevzdelanému) sa javy vysvetľujú prístupným spôsobom, z toho aspektu, ako ich on sám vníma (poukazuje sa na príčiny pohybu slov v rámci jednotlivých jazykových útvarov). Používateľ príručky sa mentorsky nepoučuje, nezakazuje sa mu všetko, ale predovšetkým radí, odporúča a informuje. Tento naozaj iba na prvý pohľad jednoduchý a prístupný výklad sa opiera o bohaté lingvistické výskumy ruštiny. L. I. Skvorcov cituje v bibliografii 5 výkladových slovníkov, 30 špeciálnych lingvistických slovníkov a rovnaký počet monografií z oblasti jazykovej kultúry.

Príručka sa skladá z dvoch hlavných častí. V krátkom ortoepickom slovníku (*Správne vyslovujte slová*, s. 13—78) sa uvádza správna výslovnosť a najmä správne miesto pohyblivého prízvuku asi pri 2000 slovách (v ruštine sa predpokladá takýchto problematických slov vyše 5000), pričom sa tu uvádzajú aj varianty pri skloňovaní a časovaní, ako aj gramatický rod (najmä pri prevzatých slovách). Súčasné výslovnostné normy ruštiny sa v mnohom odlišujú od výslovnosti 19. storočia, ale v divadlách — a prekvapujúco aj rozhlasoví a televízni hlásatelia — zachovávajú tradičnú výslovnosť.

Najrozsiahlejšiu časť príručky predstavuje krátky normatívny štylistický slovník (*Správne používajte slová a výrazy*, s. 79—219), v ktorom sa od používateľa jazyka vyžaduje „lexikálna a štylistická čistota reči" (s. 11). Celý spôsob výkladu je založený na dynamickom aspekte — rozlišujú sa kategoriálne neprípustné varianty, varianty ohraničené štylisticky až po rovnocenné spisovné varianty.

Z krátkeho slovníčka (okolo 500 slov) si všimneme niektoré všeobecné, ako aj spoločné tendencie. Podobne ako v slovenčine aj v ruštine prevláda používanie predložky *na* (ktorá má všeobecnejší význam) na úkor predložky *v* s konkrétnejším významom. Často sa požíva tzv. zosilňovanie (porov. slov. *vnútri — vovnútri*), ktoré nemá z hľadiska normy svoju funkciu (napr. analytické tvorenie superlatívu aj vtedy, keď je už vyjadrený koncovkou). Autor neodporúča používať slovo *daný* ako univerzálnu zámenu za slová s konkrétnym významom. Rovnako sa neodporúča „monopolné" používanie niektorých prevzatých prostriedkov; napr. knižné slovo *armáda* sa neodporúča požívať v prenesenom význame na označenie veľkého počtu, množstva (*armáda automobilov*, *armáda čísel* a pod.); slovom *defekt* sa nemá označovať „nedostatok všeobecne" (toto neadekvátne používanie kritizoval už V. I. Lenin).

Pri niektorých prevzatých slovách kladie L. I. Skvorcov „prísnejšie" kritériá, ako sa ustálili v slovenčine. Neodporúča sa používať sloveso *ventilovať* v prenesenom význame (*ventilovať problémy*), kritizujú sa športoví komentátori a publicistika za výrazy *autor gólu*, *autor rekordu*. Slovo *dilema* je v ruštine charakteristické pre knižný štýl, nemá sa používať v bežnom jazvyku vo význame „úloha, problém". Podobne slovo *kvalitný* sa neodporúča v spojeniach *kvalitný oblek*, *kvalitné jedlo* a pod.

Časté chyby vznikajú vtedy, keď sa na základe významovej blízkosti kríži slovesné väzby, keď dochádza ku kontaminácii predpôn, zámene predložiek a pod. Autor odporúča používať iba ustálené väzby a podoby. Takýto prístup z hľadiska súčasných vývinových tendencií (aj v slovenčine) sa nám zdá

priveľmi jednoznačný. Otázka je, či je „taktické" — aj napriek sústavnému porušovaniu normy v jazykovej praxi — presadzovať iba (historicky) ustálené väzby, keď javy označované ako tzv. falošná analógia sú výsledkom istého zjednocovania a zjednodušovania komunikačného procesu. (Napríklad podľa genitívnych konštrukcií *rukovoditeľ čego-nibuď*, *načaľnik čego-nibuď*, *predsedateľ čego-nibuď* sa analogicky zmenila normovaná konštrukcia *zavedujuščij čem-nibuď na zavedujuščij čego-nibuď*, t. j. *zavedujuščij kluba*. Takýchto analógií je v príručke dosť veľa.) Ak sa vo vývine jazyka na základe analógie vyrovnávali gramatické koncovky, ktoré tvoria oveľa uzavretejší a koncíznejší systém, prečo by týmto tendenciám nemohli v rámci normy podliehať aj samostatné lexémy, resp. iba jednotlivé tvary? Ako ukazujú výskumy v slovanských jazykoch, tieto unifikačné tendencie sa presadzujú aj napriek tomu, že ich dôsledkom je strata významovej diferenciácie.

Recenzovaná príručka L. I. Skvorcova iste dobre poslúži aj našim lexikografom, autorom učebníc ruštiny, učiteľom, prekladateľom, tlmočníkom a redaktorom. Nehovoriac o tom, že by sa mohla stať dobrým príkladom aj na zostavenie podobnej praktickej príručky slovenčiny, o ktorej zatiaľ roky len hovoríme. O tom, že sa príručke prikladá značný význam v kultivovaní ruštiny, výrečne svedčí aj jej stotisícový náklad.

J. Bosák

Správa o našom dekamerone

(Slovenský dekameron takzvaný menší. Bratislava, Tatran 1980. 200 s.)

Vydavateľstvo Tatran vykonáva záslužnú prácu okrem iného vydávaním starej umeleckej literatúry, ktorá doteraz iba v rukopisoch bez primeraného úžitku zapĺňala priečinky odborných knižníc alebo archívov. Tento odkaz dávnej minulosti — zväčša ide o latinské a slovenské rukopisy — horlivo skúma a v podobe prekladov a úprav vystrojených poučenými literárnohistorickými štúdiami, vysvetlivkami a edičnými poznámkami sprístupňuje súšasníkom vysokoškolský učiteľ starej slovenskej literatúry na FF UK v Bratislave Jozef Minárik. Pred niekoľkými rokmi jeho pričinením a zásluhou vydavateľstva Tatran vyšli napr. *Piesne a verše pre múdrych a bláznov* (1969), r. 1980 vyšla knižka s názvom *Po chodníčkoch kamenných, po cestičkách kŕvavých* zostavená zo sociálnej poézie obsiahnutej v starých rukopisných spevníkoch a zborníkoch a s tým istým vročením vyšiel aj *Slovenský dekameron takzvaný menší* (ďalej SD) ako prémiová knižka pre členov Hviezdoslavovej knižnice. (O príbehoch z Bocacciovho Dekameronu pozri KS, *5*, 1971, s. 78—82.)

V sujetovej zložke sú poviedky a historky uverejnené v SD pokrvnými príbuznými bocacciovských príbehov. V 80 poviedkach a 20 historkách sa opisujú rozličné starodávne huncútstva, šibalstvá, vystrájanie, kúsky, samopašnosti, nepríjemné ľudské vlastnosti atď. s jediným zámerom — potešiť a rozosmiať aj súčasného čitateľa. Tento zámer sa istotne docielil, lebo príbehy sú vyrozprávané takým spôsobom a jazykom, ktorému vcelku dobre porozumie aj súčasník. Nádych starodávnosti sa na opisované deje nanáša zastaranými lexikálnymi prostriedkami, ako sú *poživnosť* (168 — jedlo),

varta (125 — stráž), *kveštár, kvešt* (131 — žobravý mních, zbieranie almužny), *zmerkovať* (29, 62 — zbadať), *pritovarišiť sa* (59 — pridať sa, pripojiť sa), *lekárstvo* (93 — liek, liečivo), *vedľa* (34 — vo význame „v súlade, v zhode, podľa": *vedľa pánovej vôle)*, ako aj lexikálnymi prostriedkami označenými v Slovníku slovenského jazyka kvalifikátorom *nárečové* alebo *krajové (konica* 167 — koniareň). Rovnaké zafarbenie dodávajú textu isté tvary slov (porov. *nech sa každý o seba starie* 35 — v súčasnosti je bežnejší tvar *stará sa; Tam sa už koláče* 123 — spisovný tvar 3. os. pl. slovesa *byť* je *sú; odstrihne nožnicou vrkoč* 24 — v súčasnej slovenčine sa používa pomnožné podstatné meno *nožnice)*, ďalej napr. použitie skupinovej číslovky vo funkcii násobnej číslovky (*desatoro toľko syra* 101), použitie niektorých slovies bez zvratného *sa, si* alebo bez predložkovej väzby *(cigán zaľúbil mäsiarku* 166; *nariekať niekoho* 95, 96). Ale azda v najväčšej miere dodávajú textu príchuť starodávnosti rozličné opisné konštrukcie so štylisticky príznakovými, spravidla zastaranými výrazmi *(pustiť sa do rozprávky* 29 — do rozprávania; *žiť v samotnosti* 31 — osamote, sám; *vyhnať do psoty* 51; *činiť naprotiveň* 55; *stískať jedy* 66 — zlostiť sa; *držať radu* 44 — radiť sa; *mať dobré vyhovenie* 82; *súdiť práva* 71; *obnoviť právo, ísť do práva* 174; *zdvihnúť veľkú vojnu* 164; *doniesť o rozum* 68 atď.). Pravda, význam viacerých konštrukcií, napr. konštrukcií so slovom *právo*, nie je alebo nemusí byť každému súčasníkovi dostatočne zrozumiteľný. Preto sa tieto konštrukcie mali objasniť vo vysvetlivkách, na ktoré je SD akýsi skúpy v porovnaní so zbierkami *Piesne a verše pre múdrych a bláznov* a *Po chodníčkoch kamenných, po cestičkách krvavých*. V autorskom závere J. Minárik vysvetľuje iba niekoľko výrazov, napr. *ozogáň, patvarista, pasamán, velum*, ale bolo by bývalo užitočné vysvetliť aj niektoré ďalšie *(cihla* 171, *štverne, koch* 65, *budár* 41, *šmunta* 122, *začitovať* 91, *korec* 168, *fertáľ* 169 atď.), a to aj napriek tomu, že daktoré zaznačuje Slovník slovenského jazyka. (Veď umelecká literatúra sa bežne nečíta so slovníkom pri ruke.)

V poslednej poviedke sa ako uvádzací prostriedok opakuje častica *praj* (spisovná podoba je *vraj, praj* je podoba nárečová) natoľko stereotypne, že stereotyp prestáva plniť potenciálnu estetickú funkciu a prejavuje sa ako záťaž textu. Isteže stereotyp sa aj v umeleckom texte môže využiť funkčne (podrobnejšie pozri napr. J. Mistrík, Výboje v štýle najnovšej prózy. In: Jazyk a štýl modernej prózy. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965, s. 38), ale nadmerné a stereotypné používanie častice *praj* v tomto konkrétnom texte nemôže bežný čitateľ vnímať ako esteticky účinné a funkčné bez náležitého zdôvodnenia. V podobných prípadoch by bol čitateľovi na prospech primeraný výklad, ktorého sa editor vzdal.

Viaceré jazykové a kompozičné prostriedky použité na výstavbu príbehov pripomínajú svojou jadrnosťou ľudové rozprávky *(Stalo sa že...; Stalo sa raz, že...; Stalo sa jedného dňa, že... 75; Bol mlyn a mlynár mal jednu dievku* 72; *Bol chudobný zeman. Býval v Kiripolci. Mal jednu kobylu, pištoľ, šabľu — nič viac* 79; *Boli psie dni a večer veľká horúčava* 137). Okrem iného aj preto je text SD hladký a ľahko sa sleduje. Ak sa navyše vezme do úvahy, že poviedky a historky sú z hľadiska obsahu vybraté v intenciách daktorého žartovného motta na prebale publikácie (jedno motto znie *Na muchy*

päsť, na žiale smiech), vychodí to tak, že vydaním SD sa vydavateľstvo Tatran naozaj zavďačilo členom Hviezdoslavovej knižnice. Takéto texty sú dokladom, že ani v existenčných podmienkach našej ťažívej minulosti predsa len nebolo u nás kultúrne vákuum. Pre kultúrne vyspelého súčasníka sú tieto texty čítaním, ktorého estetický účinok je založený na milej jednoduchosti až naivnosti dejovej štruktúry príbehov a na zvláštnej rezonancii starých, zastaraných alebo štylisticky inak príznakových jazykových prostriedkov v modernej súčasnosti.

I. Masár

Slovensko-nemecký slovník obchodnej korešpondencie

(ZÁVADA, D.: Slovensko-nemecký frazeologický slovník obchodnej korešpondencie. 1. vyd. Bratislava, Alfa 1980. 584 s.)

Na úvod pokladáme za potrebné povedať niekoľko poznámok o samom názve slovníka, konkrétne o slove *frazeologický*, ktorého použitie sa nám nevidí práve najvhodnejšie. Podľa najnovších dostupných prameňov je *frazeológia* 1. súhrn ustálených spojení, porekadiel a prísloví a 2. náuka o ustálených slovných spojeniach (porov. J. Horecký — A. Rácová: Slovník jazykovedných termínov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979). V citovanom slovníku sa uvádza, že frazeologický slovník je slovník, v ktorom sa uvádzajú a vysvetľujú frazeologizmy daného jazyka; frazeologizmus alebo frazeologický zvrat je ustálené, významovo nečleniteľné spojenie slov, napr. *lízať si rany, dostať sa z blata do kaluže.* Z povedaného teda vychodí, že to, čo sa v posudzovanom slovníku chápe ako frazeológia, v dnešnom chápaní vlastne nie je frazeológia. Tu ide skôr o isté typické spojenia, resp. o vety, o akési klišé, ktoré sa používajú v obchodnej korešpondencii. Preto by bolo bývalo primeranejšie, keby sa v názve slovníka nebolo použilo slovo *frazeologický*. Celkom by bolo stačilo nazvať slovník slovensko-nemeckým slovníkom obchodnej korešpondencie. Názov *frazeologický slovník* je totiž zavádzajúci; sľubuje sa tu niečo, čo slovník neobsahuje. Pri prípadnom ďalšom vydaní slovníka odporúčame teda jeho názov zmeniť.

Slovensko-nemecký slovník obchodnej korešpondencie je nesporne užitočná a potrebná publikácia. Po stručnom predhovore, v ktorom sa vysvetľuje cieľ slovníka, nasleduje poučenie o schéme obchodného listu. V tomto poučení sa uvádzajú nemecké príklady na správne písanie záhlavia obchodného listu, na správne písanie adresy, na oslovenie a pod. Pozornosť sa venuje aj rozdielom v stavbe slovenskej a nemeckej vety. Na záver tejto časti slovníka sa upozorňuje na náležité zdvorilostné zakončenie obchodného listu. Najväčšia časť slovníka je, prirodzene, venovaná jednotlivým spojeniam a vetám, ktoré sa používajú v obchodnej korešpondencii. Výber jednotlivých spojení a viet pokladáme za primeraný. Základné usporiadanie slovníka je abecedné. Za základným heslom sa uvádzajú spojenia a vety, v ktorých sa toto heslo vyskytuje. Napríklad za heslom *index* sa zaznamenávajú

tieto spojenia: *ďalší vývoj cenového indexu* die weitere Entwicklung der Preisindexes, *index klesol z 20 na 5* der Index ist von 20 auf 5 gesunken, *tento index sa považuje za východiskový* dieser Index gilt als Ausgangswert atď.; pri hesle *situácia* sú napr. takého spojenia: *celková situácia je veľmi zlá* die gesamte Situation ist sehr schlecht, *vzhľadom na zlepšenie cenovej situácie na trhu* mit Rücksicht auf die Besserung der Preislage auf dem Markt, *za terajšej situácie* in der gegenwärtigen Lage atď. Takéto usporiadanie slovníka pokladáme za vhodné, lebo používateľovi umožňuje nájsť preklad príslušného spojenia. V úvode slovníka autor hovorí, že fráza (teda príslušné spojenie alebo príslušná veta) je uvedená na toľkých miestach, z koľkých slov významnejšieho rázu je zložená. Zistili sme však, že toto konštatovanie sa v slovníku nerealizuje v úplnosti. Vzniká tu totiž otázka, čo je to slovo významnejšieho rázu. Vidí sa nám, že bolo potrebné bližšie špecifikovať „slová významnejšieho rázu". A to sa mohlo, resp. malo urobiť dvojako: buď z hľadiska slovného druhu, alebo z hľadiska vecnosti; teda buď povedať, že slová významnejšieho rázu sú podstatné mená, prídavné mená, slovesá, príslovky, prípadne iné slovné druhy, alebo povedať, že slová významnejšieho rázu sú tie, ktoré sa za také pokladajú z obchodného hľadiska. Uvedieme príklady. Pri hesle *verejný* sa okrem iného uvádza aj spojenie *verejná dodávka* öffentliche Lieferung. Podľa slov v predhovore slovníka by sme predpokladali, že to isté spojenie bude zaznamenané aj pri hesle *dodávka* — tam ho však niet; podobne sa pri hesle *preddavok* zaznačuje spojenie *dať preddavok dodávateľovi* dem Lieferanten einen Vorschuss geben, pri hesle *dodávateľ* uvedené spojenie nenájdeme, avšak pri hesle *dať* sa uvádza. Natíska sa tu teda otázka, z akého hľadiska je slovo *dať* významnejšie ako slovo *dodávateľ?* Isté výhrady máme ďalej k systému odkazov v slovníku. Nepodarilo sa nám napríklad zistiť, čo znamenajú odkazy typu *dávka→poplatok*, *indosovať→žíro*, lebo pri heslách *poplatok*, resp. *žíro* sa neuvádzajú slová *dávka*, resp. *indosovať*. Tu bolo rozhodne potrebné vysvetliť v predhovore, ako sa v texte slovníka narába s odkazmi.

Pokiaľ ide o chyby proti jazykovej norme, nie je ich v slovníku veľa, no niekoľko sme ich predsa našli. Na niektoré pokladáme za užitočné upozorniť. V úvodnej časti a potom i v slovníkovej časti sa používa nenáležite slovo *prehlásiť* — *zástupca prehlásil, že nám dá správu písomne* (s. 13), resp. slovo *prehlásenie* — *miestoprísažné prehlásenie* (s. 324), *posielame Vám prehlásenie o vyššej moci* (s. 283), *colné prehlásenie* (s. 45). Pripomíname, že v spisovnej slovenčine *prehlásiť* značí „odhlásiť z jedného miesta a prihlásiť na iné miesto" a slovesné podstatné meno má zasa význam „odhlásenie z jedného miesta a prihlásenie na inom mieste". Keďže však v našich spojeniach ide o význam „dať na známosť, oznámiť, ohlásiť", resp. „zverejnené oznámenie", treba tu namiesto slov *prehlásiť*, *prehlásenie* používať slová *vyhlásiť*, *vyhlásenie*. Nenáležité je aj použitie slovesa *prejednať* vo vete *Prosíme, aby ste so zákazníkom prejednali naše nové ceny* (s. 58). Tu je na mieste iba sloveso *prerokovať*. Náležité je teda *Prosíme, aby ste so zákazníkom prerokovali naše nové ceny*. Pomerne často sa v slovníku vyskytuje neprimerané používanie predložky *proti*. Ide napr. o tieto vety: *Akreditív je vyplatiteľný proti predloženiu týchto dokladov* (s. 23), *Doklady budú vy-*

dané proti akceptácii zmenky (s. 25), *Banka odovzdá dokumenty proti zaplateniu* (s. 29). V týchto vetách je potrebné použiť inú predložku: *Akreditív je vyplatiteľný pri* (resp. *po*) *predložení týchto dokladov. Doklady budú vydané na akceptáciu zmenky*, resp. *pri akceptácii zmenky, Banka odovzdá dokumenty po zaplatení*, resp. *pri zaplatení*. Namiesto slova *čiastka*, ktoré sa uvádza napr. v spojení *čiastka 812* $ (s. 23), odporúčame použiť pomenovanie *suma*, teda *suma 812* $.

Na záver chceme zdôrazniť, že cieľom týchto našich pripomienok k slovníku bolo upozorniť na niektoré otázky, ktoré by bolo možné zlepšiť alebo inak riešiť pri jeho prípadnom ďalšom vydaní. V prvom rade tu máme na mysli jeho názov, o čom sme sa zmienili na začiatku našich poznámok.

Š. Michalus

SPYTOVALI STE SA

Vianoce, či vianoce? — Z telefonátu redaktora banskobystrického Smeru s pracovníkom jazykovej poradne v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV vyberáme túto otázku: „Vydali ste osobitnú úpravu o písaní názvu sviatku *Vianoce?* Pozorujeme, že pravopis tohto slova sa veľmi rozkolísal, takže nevieme, či ešte treba rešpektovať Pravidlá slovenského pravopisu."

Koncom minulého roka jazyková poradňa JÚĽŠ SAV odpovedala na veľa podobných otázok. Možno predpokladať, že ustálený pravopis názvu sviatkov, ktorého výskyt koncom každého roka nezvyčajne vzrastie, najviac rozkolísavajú texty vytlačené na vianočných kartách. Ich výrobcovia chcú pisateľom uľahčiť prácu, a tak odtláčajú na nich text *Veselé vianoce a šťastlivý nový rok*, pod ktorý sa má dopísať slovo *želá/želajú* a meno pisateľa. Lenže podoba *vianoce* v tomto texte sa nezhoduje s jestvujúcou kodifikáciou. Aj v kapitole *Písanie veľkých písmen* (§ 53, III, bod C), aj v slovníkovej časti Pravidiel slovenského pravopisu (1971) sa názov *Vianoce* uvádza iba s veľkým začiatočným písmenom. S malým začiatočným písmenom sa píše spojenie *vianočné sviatky*. Citované časti Pravidiel slovenského pravopisu sa nemenili nijakou osobitnou úpravou, preto platia aj naďalej.

Toto upozornenie už teraz adresujeme predovšetkým výrobcom vianočných pohľadníc, ale aj tým používateľom spisovného jazyka, ktorých pomýlila pravopisne chybná podoba názvu sviatku na minuloročných vianočných kartách, resp. aj tým, ktorí si nevšimli, že v našom časopise sa už o tomto probléme písalo (pozri KS, *14*, 1980, s. 219—221).

I. Masár

Maláci a veľkáci. — „Mám triapolročné dieťa v materskej škole. Prekvapilo ma takýmito výrazmi: *My sme maláci. Jana je veľkáčka. Boli sme v kine spolu s veľkáčmi* — Sú slová *maláci* a *veľkáči* správne? A je správne nechať deti osvojiť si ich a používať?" spytuje sa Ľ. B. z Bratislavy.

V materskej škole sú deti rozdelené podľa veku do dvoch skupín. Jednu skupinu tvoria mladšie, troj- a štvorročné deti, druhú skupinu staršie, päť-

ročné deti, ktoré sa pripravujú na prechod do prvého ročníka základnej školy. Pre skupinu mladších detí sa v materskej škole zaužívalo pomenovanie *malé deti* a pre skupinu starších detí zasa pomenovanie *veľké deti*. Podľa toho sa potom trieda, do ktorej patria malé deti, bežne nazýva *malá trieda* a trieda s veľkými deťmi sa nazýva *veľká trieda*. V pomenovaniach *malá trieda* a *veľká trieda* pociťujeme prenesený význam prídavných mien *malá, veľká*, ale aj príznak hovorovosti. Tieto názvy majú však oporu v názvoch ročníkov a tried v školách ďalších stupňov: *prvý ročník, druhý ročník* atď., *prvá trieda, druhá trieda* atď.

Pomenovania *malé deti, veľké deti, malá trieda, veľká trieda* sú viacslovné (dvojslovné) pomenovania a majú vo vzťahu k materskej škole istý ustálený význam. Možno ich pokladať za združené pomenovania, akými sú napríklad výrazy *žiacka knižka, triedna kniha, materská škola, základná škola, prvý ročník, prvá trieda*. Ale u používateľov jazyka je tendencia skracovať viacslovné pomenovania. Napríklad *panelový dom* nazývame v bežných rozhovoroch *panelák, tranzistorové rádio tranzistorák*. Názvy *panelák* a *tranzistorák* majú príznak hovorovosti (Slovník slovenského jazyka hodnotí slovo *tranzistorák* ako nižšie hovorové). Ale názvy *prvák, druhák, tretiak* atď., ktoré používame namiesto viacslovných pomenovaní *žiak prvej triedy základnej školy, žiak druhej triedy, žiak tretej triedy* atď., chápeme ako bezprízna-kové, neutrálne slová.

Výrazy *prvák, druhák, tretiak, štvrták atď.* sú odvodené slová. Slovotvorne sa členia na dve časti: *prv-ák. druh-ák, tret-iak. štvrt-ák*. Slovotvorná prípona *-ák/-iak* tu odkazuje na význam „kto je príslušníkom istej skupiny, ročníka, triedy". Tento význam sa konkretizuje slovotvorným základom *prv-, druh-, tret-, štvrt-*, ktorý je z radových číslovíek *prvý, druhý, tretí, štvrtý*. (O tvorení názvov osôb s príponou *-ák* pozri u J. Horeckého: Slovenská lexikológia 1. 1. vyd. Bratislava, SPN 1971, s. 104.)

Malé deti v materskej škole (okrem výnimiek) ešte nevedia rátať, ale významom slov bežných v materinskom jazyku dobre rozumejú. Uvedomujú si, že pomenovania ako *prváci, druháci, tretiaci, štvrtáci* atď. vyjadrujú zaradenie, príslušnosť žiaka do istej skupiny, triedy. Okrem toho je známe, že pri tvorení nových slov hrá v detskej reči významnú úlohu analógia. Keď teda v materskej škole sú dve triedy, ktoré sa volajú *malá trieda* a *veľká trieda*, deti analogicky podľa názvov *prváci, druháci* atď. utvorili pomenovania pre príslušníkov jednej (malej) a druhej (veľkej) triedy: *maláci, veľkáci*. V slovách *maláci, veľkáci* sú slovotvorné základy adjektívne podľa základových slov, prídavných mien *malý, veľký*. Názvy *maláci a veľkáci* sú pomenovania, ktoré majú význam „deti (žiaci) malej triedy" a „deti (žiaci) veľkej triedy". Zo slovotvorného hľadiska sú utvorené správne, ústrojne.

Zatiaľ sme hovorili o podobách *maláci* a *veľkáci*. Ale v otázke, z ktorej vychádzame, sa poukazuje okrem výrazu *maláci* aj na výraz *veľkáči*. Podľa typu *prvák* (plurál *prváci, prvákov, prvákom* atď.) je v základnom tvare, t. j. v nominatíve jednotného čísla, koncová spoluhláska *-k*, a nie *-č*. Teda tak ako slovo *prvák* má slovotvornú príponu *-ák*, malo by mať slovotvornú príponu *-ák* aj slovo *veľkák*. Keď však porovnáme slová *prvák, druhák, štvrták, zväzák, malák* so slovom *veľkák*, vidíme, že slovo *veľkák* je osobitné,

zvláštne svojím zakončením. Pred príponou *-ák* je v slovotvornom základe spoluhláska *k*, takže na konci slova sa spája skupina hlások *-kák*. Na zakončenie *-kák* neuvádza J. Mistrík v Retrográdnom slovníku slovenčiny ani jedno slovo. Aj v tejto súvislosti je zaujímavé, ako deti cítia systém v materinskom jazyku. Popri tvare *veľkáci* používajú aj tvar *veľkáči*. (Popri tvare *maláci* sa tvar *maláči* nevyskytol.) V slove *veľkáči* by sa mohlo uvažovať o slovotvornej prípone *-áč (veľk-áč)*. Ale tá neprichádza do úvahy, lebo odkazuje na iné významy, napríklad na vyjadrenie typickej vlastnosti *(vlasáč)* a pridáva slovám zhoršujúci význam. Pravdepodobné je, že na vznik podoby *veľkáč* pôsobil názov ženského rodu *veľkáčka (prváčka, druháčka, maláčka, veľkáčka)*, kde je spoluhláska *č* náležitá. Ide o spoluhláskové striedanie *k/č* na konci slovotvorného základu pred príponou *-ka* pri tvorení ženských názvov od mužských tzv. prechyľovaním *(prvák : prváč-ka, malák : maláč-ka, veľkák : veľkáč-ka)*.

V materskej škole sa slová označujúce príslušníkov tried používajú zväčša v množnom čísle. Na tvar nominatívu singuláru neuvádza príklad ani spytujúci sa Ľ. B. Na základný tvar s príponou *-ák: malák* poukazuje iba podoba *maláci*. Príklad *(Boli sme v kine) s veľkáčmi* poukazuje na základnú podobu *veľkáč*. Zistili sme však, že v materskej škole používajú nielen tvar *veľkáči*, ale aj tvar *veľkáci*. Tento tvar je ústrojný, systémový.

Výrazy *maláci* a *veľkáci*, prípadne *veľkáči* sa nepoužívajú v každej materskej škole. Poznáme ich iba z niektorých miest na Slovensku. Ale zdá sa, že sa ujímajú, šíria. Vznikli ako slová istej spoločenskej skupiny spojenej rovnakými záujmami. Zatiaľ chápeme tieto slová ako výrazne slangové. Ale podoby *maláci* a *veľkáci* sú utvorené správne podľa zákonitostí odvodzovania slov v slovenčine. Preto nemožno mať proti nim výhrady a vo vymedzenom okruhu netreba hatiť ich používanie.

V. Betáková

Antipasta — O. B. z Bratislavy sa spytuje: „V obchodoch predávajú konzervy s názvom *ANTIPASTA*. Čo značí slovo *antipasta*? Je to protiklad k slovu *pasta*, alebo ide o čosi iné?"

Do potravinárskych predajní už dávnejšie pribudol nový druh konzerv s názvom *antipasta*. Spotrebitelia zväčša pokladajú slovo *antipasta* za protiklad k slovu *pasta*. Pastou sa všeobecne pomenúva kašovitá látka polotuhej konzistencie, ktorú možno natierať a ktorá je vhodná na rozličné ciele, napr. na čistenie zubov *(zubná pasta)*, na leštenie parkiet *(parketová pasta)*, v potravinárstve je dobre známa *sardelová pasta* atď. Obsah plechoviek s antipastou zloženou z kúskov rozličnej zeleniny — mrkvy, papriky, cibule — a z kúskov rybieho mäsa by takúto domnienku opodstatňoval už aj preto, že latinská predpona *anti-* (v slovenčine značí *proti-*) sa v našom jazyku bohato využíva na tvorenie slov s protikladným významom, napr. *antialkoholizmus* značí *protialkoholizmus*, *antifašizmus* značí *protifašizmus*. Analogicky sa *antipasta* pokladá sa akúsi protipastu.

Pri kupovaní antipasty sotva niekomu zíde na um, že pomenovanie tohto výrobku súvisí vlastne so slovom *pospas*. Podstatným menom *pospas* sa totiž voľakedy pomenúvali lahôdky, hody. V Slovníku slovenského jazyka ho v tomto význame nájdeme doložené príkladmi z Hviezdoslava: *Dva večery bolo*

„ujú!“ ... akého viac nepočujú: rozpust, fígeľ, pospas samý, doteraz sa oblizujem. Alebo: *Najlepšie mu tvoj pospas chutil. Poézia svätá.* Z povedomia i používania mladších generácií sa už slovo *pospas* vo význame „lahôdky, hody“ vytratilo. Dnes ho poznáme zo spojení *vydať niekoho* alebo *niečo na pospas, byť niekomu, niečomu na pospas* atď., napr. *vydať mesto na pospas nepriateľovi znamená* „vydať ho nepriateľovi ako korisť“, alebo: *sirota bola macoche vydaná celkom na pospas* = sirota bola macoche vydaná celkom za obeť.

Slová *antipasta* aj *pospas* sú talianskeho pôvodu. Prvé je novšieho dáta, pri druhom ide o staršie prevzatia. *Antipasta* označuje pokrm podávaný pred hlavným jedlom — *anti pasto, pospas* označuje pokrm podávaný po jedle — *post pasto*, zjednodušene *pospasto*. Pôvodný význam slova *pasta* je teda „zákusok“. Základom talianskeho slova *pasto* je latinské podstatné meno *pastus*, ktoré má viacero významov, a to „kŕmenie, jedenie, jedlo, potrava, krm,“ ale aj „požitok, paša, pastva, pasienok“.

Slovo *pospas* sa k nám dostalo v pôvodnom význame asi v 17. storočí po bitke na Bielej hore, keď do Čiech prišlo veľa románskej šľachty. Terajší význam a vlastne aj skrátenú podobu *pospas*, ktorú sme už spomenuli v známych spojeniach *byť na pospas, dať na pospas*, nadobudlo toto slovo pravdepodobne v súvislosti s naším slovesom *spásť* (pozri o tom Machek, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2., opravené a doplnené vydanie. Praha, ACADEMIA 1968, s. 473—474). Tu sa už na pôvodný význam „zákusok“ zabudlo, a tak predložkové spojenie *na pospas* dostalo význam „na ľubovôľu, na vôľu, do moci, za korisť, ako korisť, za obeť, ako obeť“. V súčasnosti sa výraz *na pospas* prestáva cítiť ako predložkový, chápeme ho ako jedno slovo, ako príslovku, a píšeme dovedna: *napospas* (takto ho zachytávajú aj súčasné normatívne príručky).

Slovo *antipasta* teda nemá význam „protipasta“, ako by sa videlo na prvý pohľad, lež význam „predkrm, predjedlo“.

E. Rísová

Ks

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 15, 1981, č. 9. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 884 19 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v októbri 1981. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries distributions rights are held by JOHN BENJAMINS. B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1981

Cena Kčs 3,—